

שיר והקדמה לתשלום הלכות נדרים ופסקי בכורות

בשם קורא הדורות: 2

אלהא עלאה 3 / ומרי תתא 4

בבית ה' רומזת לספירת בינה. תוכן השיר כפול שלשה. בתחלה המשורר מזכיר שבחיו של ה' השליט בעליונים ובתחתונים, ואחר כך הוא שופך שיחו לפניו שיפיק רצונו להיות עם פיהו ויגלה כל טמון שבתורה, והוא מתנצל על שהרהיב עוז לעמוד במקום גדולים. ולבסוף הוא מתפלל שיזכה לראות בביאת המשיח וחלקו יהיה בתוך ירושלים עיר הקדש. 2 ישעי' מא, ד. בנוסת השיר לריפמאן לא הביא את זה. ברם מתחלת השיר לפירושו על התורה, המתחיל: „בשם האל הגדול...“, וכן מתחלת שירו ל„ספר הזכות“ (ריש יבמות): „ה' אלהים...“, יש לשער שגם שורה זו („בשם קורא הדורות“) היא חלק מן השיר שלפנינו. אין להפריך השערה זו מבחינת השוני שבין עברית לארמית, שכן נמצא גם בפתיחתו ל„מלחמות ה'“, ע"ש. — ונראה שהתחיל את השיר בשם קורא הדורות, למען לרמוז למה שדרשו חז"ל בתנחומא תשא יב, על הפסוק קורא הדורות מראש, דמימי אדם הראשון כבר נקרא שם כל אחד ואחד על מה שעתידי לעשות בחייו. וכאן הוא יסוד התנצלות של רבינו על כי הרהיב עוז בנפשו לעמוד במקום גדולים, כי חלקו בתורה כבר הוכרז מראש. וזה הוא ששר בהקדמתו ל„ספר הזכות“: „אזנים כרית לי ממחצב הקדמונים חצבת שכלי...“, וכן בדברי הפתיחה שלו לספר „מלחמות ה'“ מסכת ברכות: „בהכינו שמים שם אני... ונרו הפקד בידי... להתם בתורתו חפש מחפש... להשיב אמרים אמת...“. 3 אלהא עילאה, כן בנוסחת הגמרא, ומקורו דניאל ג, כו: אלהא עלאה. — והחכם ר. תיקן: אבהא דעליא. לא הוברר לי מה הכריחו לשינוי זה, ושמא רצה להשוות החרוז למלת תתא, אבל לפי זה לא ידוע לי המקור לביטוי: אבהא דעליא. ואולי צ"ל: אלהא אלהין, ע"פ דניאל ב, מז, ונמצא גם שם המשך לניב דלקמן, עיין הערה 4. והנה מצאתי בדברי החכם ר. שהעיר על החלק הראשון של השיר שלפנינו, וזה לשונו: „יחוסו של השיר להלכות הוא אך בחלק מצער מבית יח עד בית כג, כי בו הצטדק את לבו... מלבד זה הוא אך תהלה לה' ואין כלל מתאים עם חלקי, הן מה ענין תהלת שדי אצל ההצטדקות הנ"ל? והרבה יגעתי למצא מעט קשר בינימו וחרצתי משפטי כי נשמטו ממנו על ידי

1 השיר הזה בלשון ארמית חובר מאת רבינו בתור הקדמה לפסקי הלכות בכורות וחלה — הלכות שנוהגות בזמן הזה שלא נמצאו עליהן הלכות הרב אלפסי. את פסקי הלכות אלה חיבר רבינו בעודנו נער, כמו שמעיד לשונו להלן: „ולית לאלה עצרן למיהב לזעירא רבותא... פלן עולם עול תא“, ובספר יוחסין כתב: „בשנת תתק"ע (בעוד לא מלאו לו שש עשרה שנה) התחיל (הרמב"ן) לעשות ספריו“. יש לשער שהרמב"ן כתב את השיר בלשון ארמית בהשפעת רבינו זרחיה, שבפתיחתו לספר המאורות שחיבר על הרי"ף כתב גם כן שיר בלשון ארמית (נדפס לפני הלכות הרי"ף למסכת ברכות). בהערות להלן ציינתי דפוסי לשון השיר של בעל המאור שניכרים בשירו של רבינו. השיר שלפנינו נדפס בש"ס סוף ה' בכורות להרמב"ן, ותוקן ומתורגם עברית ומבואר מאת החכם יעקב ריפמאן (הכרמל החדשי, שנה ב, חוברת ח—ט, עמ' 375—384). והנה היה בדעתי להשתמש בנוסחת החכם הזה, ואולם תוך כדי עבודתי, כשעמדתי מקרוב לבחון כל בית ובית שבשיר נוכחתי שחכם זה הרחיק לפי דעתי ללכת בהשערות אשר אין להן יסוד כלל, כמו שאוכיח להלן בביאורים (ראה הערות: 2, 3, 6, 8, 19, 32, 42, ואגב, גם תרגומו בעברית לא מצאתי נכון, ונראה שהוא תרגמו רק בדרך חפשי אבל לא בדיוק). ולכן אמרתי טוב יותר להעתיק נוסח השיר כמו שהוא נדפס בגמרא, (והשתמשתי בנוסח דפוס ווילנא ראם, וגם דפוס ווארשא, תריט) ולכלול השינויים המוכחים של ריפמאן, ולהעיר עליהם בביאורים בשם אמרם (ר.). ברם היטב ראה החכם ריפמאן שבשיר הזה ניכרים עקבות הקבלה, כי באו בו שמות עשר ספירות כסדרן (ונדפסו פה באותיות גדולות), יעויין בית ג: כתר להלן מן כל מימרה (הוא כתר עליון). בית ד: בחכמה. בית ו: דבימינה טיבו (חסד בסטרא דימינה). בית ז: ובשמאלה... בגבורתא (גבורה בסטרא דשמאלה). בית ח: ותשבחתא (תפארת). בית ט: נצחון (נצח). בית י: בהוד. בית יא: שכלול (יסוד). ובית יד: אריך (מלכות). והנה תשע הספירות מוכיחות למדי זכרון עוד ספירה אחת הממלאה עשר ספירות, והיא ספירת בינה, ומקומה אחרי ספירת חכמה וכידוע. וצ"ל איפה כי מלת בנין

אֲשַׁבַּח עַל־מִיָּא / וְאֶכְתָּב אוֹדִיתָא⁵.
 דְּלֵה אָנָּא מְצַדֵּק / לְעַבְדּוֹ⁶, מִן דִּרְדֵּק
 רַעִינָא פֻּן מִידֵּק / וְאַסִּיק קְטוֹרְתָא⁷.
 לְמִלְכָּא דִּי כְתָרָה / לְעִיל מִן כָּל מִימְרָה
 וְאַתְקִין הִרְהוּרִי / לְמִלְתָּא יְקִירְתָּא⁸.
 בְּחִכְמָתָה חוֹרְהֵן⁹ / וְחֻזִּי בֵּה גִלְהֵן¹⁰
 וְאַף בֵּה אֲזֵהֵן¹¹ / וְאַתְקִין אוֹרִיתָא.
 וּבֵה בְּנֵי עַלְמֵי¹² / וְהוּא מִבַּע רַחֲמֵי
 דְּבִצְלוֹ מִן־עֵמָה — מְקַבֵּל תִּיּוֹבְתָא¹³.
 (ד) בִּימִינָה טִיבוֹ / לְאַסּוּקִי לְרִבוֹ
 דְּעַבְדִּין לֵה צִיבוֹ / שְׁלִימֵי דְחִלְתָּא¹⁴.
 וּבְשִׁמְאַלְהָ גִמְרִין / מְשַׁלַּח אֶף גִּירִין
 בְּהוֹן רַמּוֹת גִּבְרִין / מְמַאֲיֵךְ בְּגִבּוֹרְתָא¹⁵.

ולא כתיב טחנה. ופירש רש"י: אע"פ שאיני טוחנה הדק ליכנס בעומקה. וזו כוונת רבינו: מאז היה רצוני להגיש קטורת הדק היטב לפני ה', דהיינו החיבור שבו נכנס לעומקה של הלכה. 8 למלך אשר כתרו נעלה מכל דבור (רמז לכתר עליון). והוא הכין מחשבות (לבי) אל דבר יקר. — למלתא, כן לפי נוסח ר. ובנוסחת הגמרא: דמלתא. — וכוונת „מלתא יקירתא“ (דבר יקר) היא לפי דעת החכם ר. התפלה שהוא מבקש לערוך לפני ה'. לדעתי כוונת הרמב"ן היא לפסקי הלכותיו. עיין פסחים ג, א: מאי יקרות וקפאון (זכרי' יד, ו), אלו נגעים ואהלות שיקרין הן בעולם הזה וקפויין (קלין) הן לעולם הבא. הרי שהלכות הן מלתא יקירתא. 9 בחכמתה חורה, בחכמה הביט. כן לפי נוסחת ר. ובנוסחת הגמרא: חורה, אבל אין להוראת חורה שהיא משכון ענין למקום פה, אולם חורה נגזר מן חור, המורה בשפת סורית על הבטה (ר.). 10 וחזי בה גלה, וראה בה נגהות אור, כמו גילהי דליליא (תענית ג, ב): זוהר הרקיע לפני זריחת החמה. 11 ואף בה אזהה, וגם בה השתעשע. אזהה, כן לפי נוסחת ר. והיא לשון שמחה (ערוך ע' זהיין), ובנוסחת הגמרא: אדה, שומן, שאין לו מקום פה. 12 עיין משלי ג, יט: ה' בחכמה יסד ארץ. 13 פי': והוא מקור הרחמים אשר מקבל תפלת עמו בתשובה. 14 בימינו חסדו (רמז לחסד, שהוא בסטרא דימינה — לנשא למעלה את עושי רצונו, תמימי יראה. 15 ובשמאלו גחלים, גם חצים הוא משלח, בהם גאות אנשים משפיל הוא בגבורה

המעתיקים, עד כאן. ובעיני כל דבריו אינם אלא דברי תימה. הלא ראשית דברי הרמב"ן בשירו „ספר הזכות“ הם גם כן כמו בשיר שלפנינו: „ה' אלהים אתה החלות ראשית כל תחלה ואתה ראשון לכל סבה ועלה...“, וכן בשיר רבינו זרחיה: „אשדר תקרובתא... למאן די תושבחתא דיליה וגבורתא...“. 4 ע"פ דניאל ב, מז: אלה אלהין ומרה מלכין. 5 כצ"ל בדל"ת, וכן לפי נוסחת ר. ובנוסחת הגמרא: אוריתא. — שיבוש. גם בשיר של בעל המאור נמצאת הקדשה מעין זו: „אשדר תקרובתא אסדר אוריתא“, וברור שגם שם יש לגרוס: אודיתא, בדל"ת. לשון רבינו: „אשבח... ואכתב אודיתא“ הושפעה מלשון התרגום לישע' לת, ט: כתב אודאה על ניסא, ולתהלים מה, א: ותשבחתא ואודיאתא. 6 מקורו בגיטין פו, א: אתקין רב יהודה בשטר זבינא דעבדי: עבדא דנן מוצדק לעבדו. — בנוסח ר.: דלה הא אנא מצדק לעבדו. 7 מן דרדק רעינא פון מידק ואסיק קטורתא, מנוער רצוני להעלות קטורת הדק. — „פון“, מלת החבור שפירושה: איפוא, לו; תרגום ומי יתן (במדבר יא, כט): רעינא פון ויהון. — הרעיון מיוסד על מה שאמרו בסוף מנחות (קי, א): תלמידי חכמים העוסקים בתורה בכל מקום (אמר הקב"ה) מעלה אני כאלו מקטירין ומגישין לשמי. וזוהי הקטורת שספרו בהלכות הוא במקום הקטרה לה'. והרמז לקטורת הדק, הוא על פי מה שאמרו בעבודה זרה יט, א: לעולם ליגריס איניש ואע"ג דמשכח ואע"ג דלא ידע מאי קאמר, שנאמר גרסה נפשי לתאבה, גרסה כתיב

וְתִשְׁבַּחְתָּהּ רַבָּא / וּמִן חֲכִים טוֹבָא
 יֵהֵא יְהִיב קִצְבָּה / בְּרִם הָאִי יִתִּירְתָּא¹⁶.
 וַיֵּאִין לָהּ תִּשְׁבַּחְתָּן / דִּהוּא מְאִרִּיה נִצְחָן
 וְסִלַּח לְכָל-סָרְחָן / וּמִרְחִיק לְרוּגְזָתָא¹⁷.
 בְּהוּד תְּקַפָּא דִּילָהּ / תַּחֲוֹת פְּרִסַּת רַגְלָהּ
 יְשׁוּפְנוֹן כָּל-בְּעָלֵי / דְּבָבוּ בְּרַפְסָתָא¹⁸.
 וְזִכְאָה שְׁכָלוֹל¹⁹ / לְעֵלְמָה, וְלֵהֲלוֹל²⁰
 שְׁמָה שְׁוִי מְלוֹל / וְקִיָּם בְּגִזְרָתָא²¹.
 וְאַחֲזִי לְגַבִּיָּאָה / סַפְקִלְרִיא יָאָה
 וְעֵתִיד גְּלָאָה / לֹאֵם לָהּ אַחְסָנָתָא²².
 בְּכֵן שְׁבַח מֹשֶׁה²³ / בְּחִיף בְּסִים רַחֲשָׁה
 בְּצִפְרָה וּבְרַמְשָׁה²⁴ / לְדִילָהּ תִּשְׁבַּחְתָּא²⁵.
 מִיַּחַד וּבְרִיף / אֱלֹהִין לָהּ אַרִיף
 וּמִן-עֲלָמָא תְּרִיף / דְּקִצִּין אֲנִבְתָּא²⁶.
 וְרֹאשׁ מְלִין הָא אָמַר / דִּלִּית כְּהֵל גְּמַר
 לְטַב עֲבַד לָהּ מַר / וּמִהֲדַר תִּשְׁלַמְתָּא²⁷.
 אַרוֹם חֲנָנָה חִין²⁸ / וְאַלְבִּשָׁה בְּעַדִּין
 וְאַף בְּכַפֵּן זִין / לְגַפְשָׁה עֲלִיבְתָא²⁹.
 בְּתַפְנוּקֵי מַלְכִין / לְטִרְפֵּי חַק סְמִכִין³⁰

השפחות וגו'. 23 תרגום: אז ישיר משה (שמות טו, א). והמכוון כאן לרבינו עצמו. 24 בחיך מתוק, רחשו (רחשי לבו) בבקר ובערב. בחיך בסיים, תרגום געים זמירות (שמואל ב כג, א): בחיך מבוסס תושבחתיה. ועיין בשיר הפתיחה לספר מלחמות השם: בחיך בסיים זמרא וכו'. 25 למי אשר לו תהלה. 26 מיחד ומברך לאלהים (אשר) לו יאה; אריך, פי' תואם, יאה ע' דניאל ד, יא וכן סוכה מד, ב: אריך או לא אריך; והוא מכחיד מן העולם מי שמקצץ בנטיעות. אנבתא, עפ"י דניאל ד—ט, יא, ית. 27 (רק) ראש דברים אמר (משה), לא יכול לגמור, טוב עשה עמו (היינו עם מי שקוצץ נטעי שעשועיו של ה'), והשיב תגמולו עליו. 28 ענייה, בנוסחת ר': חננה. 29 כי את עניו החייה, והלבישו עדיים, וברעב זן את נפשו העלובה. 30 במעדני מלכים קבע לשולחן סעודות. — בתפנוקי מלכין, תרגום מעדני מלך (בראשית מט, כ). — לטרפיו, כן לפי נוסחת ר. והוראתו שולחן ביוונית, עיין ערוך ע' טרפיו. ובנוסחת הגמרא: לטרפי. — חק, לשון חקיקה וקבע, כמו לחם חוקי (משלי ל, ח) ועיין עירובין

(כי גבורה בסטרא דשמאלה). 16 מה רבה תפארתו! ומי שגיא חכמה יתן בה מדה, גם כי כולה (תהלת אדם לה') היא למותר (כי מה מידך יקח). 17 ולו נאות התשבחות, כי הוא בעל גבורות וסולח לכל עונות ומאריך אף. 18 בהוד עיוזו חילו ידוכאו תחת פרסת רגליו כל משנאיו ברמיסה. — ישופנון, תרגום ואכות (דברים ט, כא) ושפית. כן לפי נוסחת ר. ובנוסחת גמרא: ישובנון. 19 וזכאה שכלול וכו', בנוסחת ר. כל הבית הזה מקומו אחרי הבית דלקמן: ומחזי לגביאה וכו'. ולא ידעתי מדוע שינה את הסדר. 20 שכלול, בהוראת יסוד עי' שמואל ב כב, ח, טז. וצדיק יסוד עולם (משלי י, כה). 21 ולמען יהולל שמו אמר ויהי (עולם) בגזירתו. — בפירושו לתורה הרחיב רבינו את הרעיון הזה: „היא כוונת היצירה, שאין לנו טעם אחר ביצירה הראשונה (פי' ביצירת האדם) ואין אל עליון חפץ בתחתונים מלבד שידע האדם ויודה לאלהיו שבראו..." (סוף בא). 22 והראה לגביאיו ספקלריה יפה, והוא עתיד להתגלות לעם (כולו) אשר לו נחלה. — ומקור הרעיון ביואל ג, א—ב: ונבאו בניכם ובנותיכם וגו' וגם על העבדים ועל

וְקוֹלְתָּא לֵה אַרְפִּין / דְּכָל-דְּצָרִיךְ מִשְׁתָּא³¹.
 וְלֹא תִהְיוּן תַּמְהִין / בְּגִין דְּחָשִׁיב אֵהִין
 לְמַדְמֵי בַר אֱלֹהִין³² / וּמִשְׁלֵם עֲבִידָתָא³³.
 אַרוּם רַב חֲרַטְמִין³⁴ / עֲבַד כָּל-מִטְעָמִין
 וְשִׁגְדִין דְּקִנְיָמִין / וְרִישׁ עֲגֵלָא תִלְתָּא³⁵.
 וְדִין הוּא פְּרוּנְקָה³⁶ / וְאֵתִי בַּחֲרִיקָה
 קְשׁוּט דִּי מִן-פְּתָקָה / הָוֹת לֵה אוֹבְנָתָא³⁷.
 וְלִית לְאֵלָה עֲצָרָא / לְמִיתַב לְזַעֲרָא
 רְבוּתָא וִיקָרָא / וּמִסְקִי לְמִמִּכְתָּא³⁸.
 עָדִי קְטָרִי פְתָרִין³⁹ / פְּתַחוּ יֵת סַפְרִין
 אֲדִין לֵה אֲמָרִין / "פִּלְן עוֹלָם עוֹל תָּא"⁴⁰.
 רְעוּ לְהוּא קְמוּי / דִּיהוּא עִם-פּוּמוּי⁴¹
 וּמִן עֵתִיק יוּמוּי⁴² / יַגְל-כָּל טְמִירָתָא.
 קֶרֶץ עֵינוּי, בְּצַפֵּר / בְּנִגְהָא בְּשַׁפְּרָפֵר⁴³
 עֲלֶךְ מִלְכָּא יִשְׁפֵּר / כְּעֵלֶת יְקִידָתָא⁴⁴.
 לְאֵלוּמֵי חִילָה / וְסַפְסֵלָא הֵב לֵה
 בְּגוּ בִי בַר-נַפְלִי⁴⁵ / דְּבִירוּשְׁלֵם קֶרְתָּא⁴⁶.

עיילית לך איתתא בחריקאי. 38 ואין מעצור לה' לתת לצעיר גדלות וכבוד ולהגביה את הנמוך. — תרגום כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט (שמואל-א יד, ו): ארי לית קדם ה' מעצור למפרק בסגיא או בזעירי. — וכן בשיר של רבינו זרחיה: „ולא תימא זעירין שנוהי...". 39 קטרי כתריין, קושרי כתרים, כינוי לתלמידי חכמים הקושרים כתרים לתורה. והוא על שם מה שאמרו בשבת פט, א: בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שהיה קושר כתרים לאותיות. 40 כוונת הבית: כאשר קושרי כתרים לתורה יפתחו את הספר הזה אז יאמרו לו: „עלה הנה עלם הלז". — לשון עול תא בשבועות לד, ב: א"ל המנונא את עול תא. ופירש רש"י: אתה (המנונא) ראוי ליכנס לבית המדרש שאתה מחכים את רבך. 41 יפק רצון ממנו (מאת ה') להיות עם פיהו. 42 מן ה' שהוא עתיק ימים (בדניאל ז, יג: ועד עתיק יומיא מטה) תבוא לו החכמה לגלות כל טמון. 43 פתח עינו בבקר באור השחר. 44 ע"פ דניאל ד, כד; יערב (ספרי) עליך מלך כמו עולת כליל. 45 כינוי למשיח, עיין סנהדרין צו, ב: אימת אתי בר נפלי. 46 כוונת הבית: לאמץ כוחו, וכסא תן לו בחצרות בית משיחך בתוככי ירושלים העיר. — והנה נזרקה כמין גבואה מעטו של רבינו, שכן זכה בסיף ימיו שכסאו ינתן בתוככי ירושלים.

נד, א: חק בשאול מי יורה וברש"י שם. — סמכין, רבים מ„סמכא", סעודה שבה נשענים, עי' תרגום שני לאסתר א, ד: עבידו להון סמכא חורנא. 31 וכד הטה לכל שצריך לשנות. — קולתא, כד, עיין ירוש' ע"ז ב, א: איתגליית קולתא דמיא. — כל דצריך... עיין תענית כ, ב. 32 כן נוסחת הגמרא, ומקורו בדניאל ג, כה: דמה לבר אלהין (מלאך). וע' נדרים כ, ב: מאן מלאכי השרת? רבנן. — והחכם ר. תיקן שלא לצורך: גבר אלהין (איש אלהים). ועיין עוד בדברי הקדמה של רבינו ל„מלחמות ה'" שכתב: „על הקדמונים שהם עמודים לתלמוד תורה... הם ראויים להקרא מלאכי אלהים". וכן בפתיחת רבינו ל„מלחמות ה'": „בחבור בר אלהין". 33 ואל תתמהו על שחשב זה (הרמב"ן על עצמו) לדמות למלאך אלהים (הוא הרי"ף) ולהשלים עבודתו. 34 רב חרטמין, כינוי לרי"ף שהוא הגדול בחכמים (עפ"י דניאל א, ב). 35 הנה רב האשפים עשה כל מטעמים ושקדים מגדים וראש עגלה משולשת. (השוה: מגילה ז, א פסחים סח, ב סנהדרין סח, ב סו, ב). 36 פרונקא, שלוחו. — כן נכון לפי נוסחת ר. ובנוסחת הגמרא: פרוקניה. 37 כוונת הבית: וזה הוא שלוחו שבא במקומו. מספרו (של הרי"ף) למד בינה (כי יצא בעקבותיו הישרות ולמד מדבריו סתומות מהמפירשות). — ואתי בחריקא, כתובות סא, א: